

primary school is presented by the authors through a set of specifically defined methods, tools and forms of education. The article describes the author's course "The World of Art" for pupils of elementary grades of a new Ukrainian school.

In the process of our teaching activity we have revealed some advantages and disadvantages of the integrated learning and integrated classes at primary school. We are convinced that the integrated classes correspond to the conditions defined by the New Ukrainian school. Such classes favour enrichment of knowledge, systematisation of the primary school children's knowledge in the context of the class hours shortening and informational burst in the whole. However, the integrated classes have certain shortcomings. Such classes enablement needs a careful piece of work, coordination and systematization of the learning material due to the other learning subjects in primary school as well as lack of time. Such classes may be conducted by the teachers having experience in the methodology of the integrated learning and high creative potential. Integrated Arts lesson is a result of creative teacher's work, a kind of work of art. It is reasonable to make integrated classes aimed at consolidation of knowledge and development of the creative possibilities. In spite on such difficulties it should be mentioned the high teaching potential of the integrated learning of younger schoolchildren.

Thus, during the artistic integration, different art forms don't duplicate. They complement each other, provide holistic and rounded interpretation of the message and artistic impact of the piece of a creative work. They also have a great emotional influence upon the personality. The study has proved that any kind of Fine Arts been used apart can't provide the methodological aims achievement to the full extent. Only the artistic complex created through integration favours harmonious development of a child's personality, opens the artistic worldview in the whole and influences the primary school children's world view forming.

Keywords: *art, artistic integration, types of art, integration, integrated learning, primary school, learning material, primary school pupils, artistic complex created, development of a child's personality, New Ukrainian School.*

УДК 378.147.018.43: 37.091

Інна Лебідь

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ORCID ID 0000-0001-9221-2067

DOI 10.24139/2312-5993/2021.03/427-440

ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ СВІДОМОСТІ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ В ПРОЦЕСІ ОСВІТНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Метою даної статті є визначення проблем та характеристика перспектив формування екологічної свідомості дітей молодшого шкільного віку в умовах організації освітнього процесу, розкриття змісту й сутності екологічної освіти та виховання дітей молодшого шкільного віку; доведено, що досягнення кінцевої мети екологічної свідомості особистості обумовлюється історичними й освітніми причинами і утворює певний тип стосунків, поведінки та діяльності щодо пізнання і практичного освоєння навколишнього середовища.

Ключові слова: *екологічна освіта, екологічна свідомість, гуманність, екологічна ситуація, екологічне виховання.*

Постановка проблеми. Не можна відокремити наше життя від навколишнього середовища, де ми живемо, а тому не можна спокійно

спостерігати, як це середовище стає все більш небезпечним для всього живого. Наша щоденна поведінка, господарська діяльність погіршує екологічний стан довкілля й через нашу екологічну безграмотність, байдужість, пріоритетність економічних ідей. Тому поняття «Екологія» стало нагальним, саме тому сучасна освіта має бути орієнтованою на те, щоб виховувати молоде покоління в єдності з природою. Найважливіше завдання екологічної освіти – засвоєння знань про екологію Землі та формування особистої відповідальності за стан довкілля.

Основою виховання молодших школярів є не просто нашпиговування школярів екологічними знаннями та термінологією, а формування морально-емоційної сфери, розвиток естетичного почуття та любові до природи.

Людина є частиною природи. Потяг до всього живого, закладений у ній від народження, найяскравіше виявляється в дитячому віці. Проте відчуття краси, розуміння природи не приходять саме собою. Його необхідно виховувати з дитинства, коли інтерес до навколишнього світу особливо великий. Це складний і тривалий процес. Навколишній світ в усій своїй красі й неповторності відкривається перед дитиною лише тоді, коли вона сприймає його безпосередньо. Діти виявляють турботу, передусім, про ті об'єкти, які бачили, про які мають чимало відомостей; незнання ж спричиняє у кращому разі байдужість. Дуже часто діти завдають шкоди природі, не усвідомлюючи наслідків негативного ставлення до неї.

Як же зробити, щоб людина змалечку не тільки оволоділа певними знаннями й уміннями, а й виросла чуйною, активною, коли йдеться про захист природи, покращення навколишнього середовища?

Формування екологічної культури, тобто відношення до навколишнього середовища, здійснюється у процесі комплексного психолого-педагогічного впливу на особистість учня, що припускає взаємозалежне засвоєння системи наукових знань, розвиток ціннісних орієнтацій, практичних умінь із охорони природи, бажання й волі для здійснення конкретних екологічно грамотних і соціально значимих учинків.

Аналіз актуальних досліджень. У сучасній науково-педагогічній літературі проблемі формування екологічної свідомості присвячено багато праць. Мета і зміст екологічної освіти молоді вивчається в різних аспектах і напрямках: технології розвитку екологічної культури фахівців різних галузей (Т. Пузир, Н. Степанюк, К. Стецюк та ін.); підготовка майбутніх учителів до екологічного виховання учнів (В. Гончарук, О. Задорожна, В. Федотенко та ін.). Виховання екологічної культури поведінки учнів початкової школи

розглядались у працях Л. Артемової, В. Білоусової, О. Богданової, Н. Вітковоської, В. Горєєвої, Л. Грибової, Т. Маркової, В. Нечаєвої, С. Петеріної. Останнім часом цій проблемі присвячено також роботи М. Федорової, Є. Яковенко-Глушенкової; виховання культури екологічного вчинку студентської молоді досліджено А. Ушаковим. Дослідження екологічної культури як особистісної якості школярів різного віку належать О. Король, С. Лебідь, І. Павленко, О. Пруцаковій, Н. Шевченко та ін.

Як зазначає О. Унтілова, – екологічна культура відносно самостійна система духовно-практичної сфери, основними компонентами якої є екологічна свідомість, еколого-культурні цінності, екологічна поведінка, що забезпечує їх взаємозв'язок на різних ієрархічних рівнях: суспільства в цілому, соціальних груп і індивідів. Екологічна культура виражається у здатності людей свідомо користуватися своїми екологічними знаннями та вміннями у практичній діяльності, передбачає формування духовно-моральних якостей особистості, здатності поступати по совісті з природою і людьми (Унтілова, 2008, с. 46-49).

Безумовно, здійснені наукові розвідки, спрямовані на вивчення особливостей екологічної підготовки сучасних фахівців, є цінними для цього дослідження.

Мета статті – визначення проблем та характеристика перспектив формування екологічної свідомості дітей молодшого шкільного віку в умовах організації освітнього процесу з використанням різних прийомів практичної діяльності в закладах освіти, зокрема розкриття змісту й сутності екологічної освіти і виховання дітей молодшого шкільного віку, особливості екологічної освіти та виховання молодших школярів.

Методи дослідження. Для досягнення мети дослідження використовувався комплекс методів: аналіз, синтез, порівняння, класифікація, узагальнення, моделювання – для аналізу змісту першоджерел та з'ясування змісту та сутності екологічної свідомості дітей молодшого шкільного віку; понятійно-термінологічний аналіз – для визначення сутності основних понять дослідження.

Виклад основного матеріалу. Реформа закладів освіти орієнтує шкільну практику й педагогічну науку на пошук шляхів інтеграції теоретичних знань, посилення зв'язку навчання з життям.

За сприятливих умов життя в період шкільного дитинства інтенсивно розвивається інтелектуальна й емоційно-вольова сфера дитини, закладаються основи правильного ставлення до предметів та явищ навколишнього середовища. Систематична, цілеспрямована навчально-

виховна робота є важливим чинником впливу на дітей, де особливе місце займає процес ознайомлення з природою.

Молодшим школярам притаманні допитливість та емоційність, що й обумовлює характер їхнього ставлення до природи. У них переважає естетичний мотив, однак у більшій частині відповідей молодші школярі оперують морально-естетичними мотивами відносин до природи: «Тварини всіх радують»; «Вони нам подобаються», «Ліс – наш друг»; «Без птахів було б не цікаво зустрічати весну». У цьому віці діти осмислюють і переоцінюють свій колишній досвід відносин з природою: «Я зробив погано, коли був маленьким»; «Коли був маленьким, не знав, що таке природа, тепер я зрозумів, що природу треба берегти». Однак, поведінка пояснюється на елементарному рівні, односкладово й найчастіше неточно (Степанюк, 2014, с. 222-224).

Молодші школярі не диференціюють свої дії й дії інших за ступенем значущості їхніх впливів на природу, але для більшості відповідей характерні безпосередність і відвертість визнань у негарних вчинках. Допускаються неправильні судження під час пояснення, чому треба берегти природу: «Дерева виробляють кисень і знищують газ»; «Якби не було мурах, ліс був би брудним» тощо (Гончарук, 2017, с. 35-38).

Відповіді учнів свідчать про недостатнє розуміння й обмеженість їхньої особистої участі в праці, пов'язаній із турботою про живі об'єкти природи. У деяких випадках шестирічні школярі висловлюють умовиводи широкого плану, такі, наприклад, як: «Людина – частина природи»; «Треба прагнути перетворити планету на квітучий сад»; «Треба берегти природу для наших нащадків»; «Не треба воювати, якщо ми хочемо, щоб природа не гинула». У цілому ж молодшим школярам властиві емоційний і утилітарний типи ставлень до природи. Очевидно, у межах вікових можливостей є ще не використані резерви для підвищення рівня сформованості екологічної відповідальності (Дідков, 2012, с. 211).

Видатні постаті минулого бачили в природі могутнє джерело знань, засіб для розвитку розуму, почуттів і волі. Думка про величезне виховне значення матеріалістичних уявлень була сформульована О. Грошовенком: «Нам здається майже неможливим без природознавства виховати... потужний розумовий розвиток; ніяка галузь знань не привчає так розуму до твердого, позитивного кроку, до смиренності перед істиною, до сумлінної праці, і що ще важливіше, до сумлінного прийняття наслідків такими, якими вони вийдуть, як вивчення природи...» (Грошовенко, 2018, с. 95).

Більшістю учених навчання в школі розглядається як комплексна проблема формування фізичних, етичних, морально-вольових та інтелектуальних якостей особистості дитини. Першочергове значення надається досягненню належного розумового рівня, що становить основу психічної готовності дітей до систематичного навчання. Ознайомлення з природою під час спеціальної організації навчання приносить позитивні результати в розвитку сприйняття, мислення й мови кожної дитини (Юрченко, 2009, с. 56).

К. Ушинський важливе значення надавав природі як фактору виховання дітей із раннього віку та звертав увагу на позитивний вплив природи на психіку дітей, на всебічний розвиток у процесі спілкування з природою. «Логіка природи є найдоступнішою для дітей логікою – наочна, незаперечна. Будь-який новий предмет дає можливість тренувати розум порівняннями, вводити нові поняття в область уже набутих, підводити вивчені види під один рід» (Ушинський, 1996, с. 114).

Необхідною умовою для сприйняття дітьми природничого поняття є вміння вчителя володіти словом. Незважаючи на те, що основним джерелом знання в процесі формування відчуттів є саме поняття або об'єкт, влучне й образне слово вчителя спрямовує процес спостереження, організовує його в належній послідовності, уточнює, конкретизує ознаки об'єкта, поняття, за якими спостерігають. Тому вчителю необхідно свої думки виражати лаконічно, послідовно, доступно, щоб словесний опис природничого поняття співпадав із тим, що учні спостерігають.

Спостереження вихованцями об'єктів довкілля повинно супроводжуватися спеціальними завданнями, що спрямовуються на уточнення сприйняття. Як відомо, спостерігаючи за одним і тим самим об'єктом, люди бачать його по-різному в силу своїх індивідуальних особливостей. В освітньому ж процесі важливо, щоб у досліджуваному понятті або об'єкті всі школярі бачили те головне, що пов'язане з його характеристикою. Тому важливою умовою формування відчуттів є організація виконання вправ, що уточнюють сприйняття (Грошовенко, 2018, с. 283).

Наприклад, на екскурсії в природу в II класі по темі «Зміни в житті рослин восени» класоводу слід продумати завдання, які би уточнювали сприйняття того, що відбувається орієнтовно наступного змісту: подивіться, яке сьогодні небо. Як світить сонце? Тепліше або холодніше сьогодні в порівнянні з літом? Як змінилися дерева в порівнянні з літом? Поспостерігайте, що відбувається з листочками. Знайдіть на землі листки берези, тополі й т.д.

Активність школярів під час сприйняття природознавчого матеріалу можна викликати також, використовуючи знання, які були засвоєні учнями раніше, і практичний досвід. Чим краще школяр знайомий із поняттями або об'єктами, що досліджуються, тим повнішим, точнішим і змістовнішим є їх сприйняття. Також важливу роль у процесі формування понять відіграє організація вправ із упізнавання й розрізнення об'єктів природи. Для їхнього виконання дітей необхідно навчити таких прийомів розумової діяльності, як розподіл цілого на частини, виокремлення ознак предметів або властивостей явищ природи. Наприклад, учням можна запропонувати завдання: порівняти зайця та кроля, знайти подібні і відмінні ознаки. Під час виконання завдань школярі повинні навчитися знаходити загальні ознаки порівнюваних об'єктів. Наприклад, під час порівняння зайця з кролем загальною ознакою є наявність довгих вух, характерної ознаки – лякливості тощо (Виговський, 2019, с. 35-38).

Важливе місце в процесі формування понять займає такий прийом, як замальовка по пам'яті. Для дитини особливо важливо володіти вмінням активізувати, «пожвавлювати минулий досвід», відтворювати почуттєвий образ. Прийом замальовки по пам'яті не тільки сприяє відтворенню почуттєвого образу, але й формує вміння схематичного просторового зображення.

Однією з основних умов формування понять є організація проблемного навчання природознавству. Створення проблемних ситуацій на уроках, екскурсіях актуалізує в учнів стан інтелектуального утруднення, що вимагає виходу, тобто рішення поставленої проблеми, і може здійснюватися самими учнями (шляхом безпосереднього спостереження за об'єктами або постановки нескладних дослідів) або за допомогою вчителя (показує шляхи рішення проблеми). Тут, під час формування понять, велику роль відіграє певна система викладу матеріалу, логічна послідовність у його подачі. У послідовності викладу матеріалу вчитель може використовувати як індуктивний (від частини конкретного до загального), так і дедуктивний (від загального до частини) метод або той і інший одночасно (Завгородня, 2013, с. 39-44).

Важливо зазначити, що виховні завдання припускають формування:

- інтересу до спілкування з живою природою, інтересу до пізнання її законів;

- установок і мотивів діяльності, спрямованої на усвідомлення універсальної цінності природи; класового характеру природокористування;

- переконань у необхідності охорони довкілля, збереження свого й суспільного здоров'я;

- потреби участі в праці із вивчення й охорони навколишнього середовища, пропаганди екологічних ідей (Пустовіт, 2004, с. 94).

Реалізація даних виховних завдань тісно пов'язана з вирішенням низки загальноосвітніх завдань, які містять у собі формування:

- системи знань про єдність людини, суспільства й природи та способів оптимізації природокористування;

- системи ідеологічних, моральних і естетичних екологічних ціннісних орієнтацій;

- умінь використати моральні й правові принципи, норми та правила відношення до природи в реальній поведінці;

- умінь використати знання про способи охорони природи і дбайливого ставлення до неї в трудовій, суспільно корисній діяльності (Юрченко, 2009, с. 9-10).

Відповідно до завдань екологічної освіти, в педагогічній теорії формуються та розвиваються на практиці принципи, які визначають процес становлення й розвитку відповідального ставлення школярів до навколишнього середовища. У них розкриваються вимоги суспільства до змісту екологічної освіти й характеру навчально-виховної діяльності.

Розглянемо низку принципів, специфічних для екологічної освіти й виховання. Єдність пізнання, переживання, дії. Цей принцип відбиває глибокий взаємозв'язок інтелекту, почуттів діяльності в процесі становлення й розвитку відповідального ставлення особистості до навколишнього середовища. Формування екологічної культури в умовах цілеспрямованого педагогічного процесу припускає органічну єдність засвоєння наукових знань про взаємодію людини, суспільства й природного середовища з почуттєвим сприйняттям його результатів. Погляди та переконання людини, у тому числі й у відносинах з навколишнім середовищем, так чи інакше, завжди опосередковані особистою практикою. Формуючись на основі досвіду, з молоді визначають духовний світ особистості, її почуття, мотиви поведінки (Степанюк, 2014, с. 222-224).

Для виховання суспільно корисних рис необхідно не тільки впливати на свідомість, почуття, волю учнів, але й організувати нагромадження ними певного соціально значущого особистого досвіду. Цілком очевидно, що для цього потрібні педагогічно організовані види учнівської діяльності, які моделюють в ігрових і реальних ситуаціях певне ставлення до навколишнього середовища.

Для прикладу, пропонуємо гру «Годівничка»

Мета: а) формування в дітей екологічних знань, навичок;

б) збагачення життєвого досвіду дітей прикладами позитивної взаємодії з об'єктами природного середовища.

Завдання: установити, які птахи прилітають до нас взимку.

Виконання завдань передбачає систематичні спостереження за видовим складом птахів, що прилітають взимку до годівнички.

Починаючи з кінця листопада, у наших садах, посадках та узліссях з'являються омелюхи, дрозди, снігурі, синиці-лазурівки та інші птахи. Це ті, що живуть переважно в зоні тайги, мішаних лісів, тобто там, де суворо зими. На інші континенти вони не відлітають, але лише відкочовують через наші краї до Італії, Франції (дрізд-горобинник), до Криму (омелюх), а весною повертаються назад. Живляться вони ягодами (горобина, калина, бузина, шипшина, глід), насінням дерев (клен, ясен), трав, бруньками дерев (осика, тополя, глід тощо).

Методичні рекомендації. Предмет цілком доступний для виконання у 1-2 класах. Його доцільно розділити на такі блоки:

1. Хто буває в нас у гостях узимку?
2. Я допомагаю пернатим друзям.
3. Мої нові знайомі.

Перший етап – це ознайомлення учнів із допомогою вчителя із зовнішнім виглядом кочових птахів, щоб вони могли їх упізнати, та з особливостями їх життя.

Другий етап – виготовлення годівнички (у співробітництві з батьками). Розвішувати годівнички краще біля житла, щоб можна було в будь-який час бачити з вікна, чи є там корм і хто до неї прилітає.

Оскільки кочові птахи живляться в основному ягодами, потрібно нарізати гілочок горобини, бузини, калини з плодами і одну-дві прив'язати на дереві біля годівнички.

Спостереження покажуть, яким птахам що більше до смаку. Як тільки виявиться, що ягід немає, слід прив'язати нові гілочки і слідкувати, хто до них прилетить. Скоріш за все, це будуть нові знайомі, яких діти бачили на ілюстраціях.

Висновки: Хто прилітав? Хто найбільше сподобався? Чи вистачило корму? Як будемо зустрічати нових друзів наступної зими? Відповідь на кожне з наведених питань може стати предметом обговорення на уроці (Запорожан, 1999, с. 132-33).

Принцип прогностичності на практиці, у першу чергу, припускає формування у свідомості підростаючого покоління нової тенденції в суспільній діяльності людей – повсякденної турботи кожного про збереження середовища не тільки для нашого життя, але й для майбутніх поколінь. Тим самим принцип прогностичності об'єктивно ставить перед педагогічною наукою та практикою завдання відбивати в змісті шкільної освіти державні плани природоспоживання й природовідновлення як два боки єдиного процесу взаємодії людини з природним середовищем. Принцип прогностичності орієнтує школярів на ознайомлення з варіантами перспективного стану довкілля, у якому вони будуть жити, з поглядами людей, які своєю діяльністю перетворюють це середовище (Дідков, 2012, с. 12).

Щоб підсилити доказовість реальності прогнозів тих або інших змін у природному середовищі, необхідно не лише знайомити школярів теоретично з кінцевими висновками науки, але й залучати в доступні для учнів способи наукового дослідження.

Прпонуємо наукове дослідження на тему *«Забруднення поверхні ґрунту»*.

Мета: установити, як впливають використані синтетичні матеріали, зокрема поліетилен, на умови росту та розвитку рослин.

Час проведення: протягом року.

Виконання досліджу. У листопаді в шкільному саду чи в будь-якому іншому місці, де росте трава, розстелити шмат поліетилену (розмір і форма довільні) й закріпити. Навесні, коли розтане сніг, підняти поліетилен і порівняти стан рослин, що були ним покриті і рослин, що знаходяться поруч. Занотувати, як вплинув поліетилен на рослини, пояснити чому.

На цьому дослід можна і завершити. Однак, зважаючи на те, що шматки поліетиленової плівки, мішки від добрив разносяться вітром і заплутуються в кущах, лісосмугах, перелісках і залишаються там не один рік, дослід варто продовжити і за наведеним вище зразком спостерігати за рослинами під плівкою протягом року, фіксуючи їх стан у кінці весни, літа, осені (Запорожан, 1999, с. 136-137).

Взаємозв'язок глобальних, національних і локальних рівнів екологічних проблем. Реалізація цього принципу посилює зв'язок школи з життям, сприяє розвитку в дітей широкого комплексного погляду на проблеми взаємодії людини із середовищем перебування та трудової діяльності. Це вимагає включення в зміст різних навчальних предметів таких фактів, зрозумівши закономірності яких, учні змогли би зіставляти екологічні проблеми різного

масштабу. Міркування школярів є формальними, якщо вони не можуть конкретизувати глобальні екологічні проблеми, так само, як і узагальнити конкретні явища локального характеру до рівня національних і глобальних екологічних проблем. Досить важливо підвести школярів до висновку про те, що виникнення великої кількості екологічних проблем залежить практично від поведінки і вчинків кожної людини в тому місці, де вона проживає й працює. Знання цих проблем виступає свого роду мотивацією до дотримання екологічно доцільних обмежень у особистому поведінці. Все це сприяє розвиткові потреби в екологічно правильній поведінці в повсякденному житті та побуті.

Міждисциплінарний підхід – один із основних принципів екологічної освіти. Об'єктивною передумовою міждисциплінарного підходу є інтеграція наукового знання. Посилення взаємозв'язку суспільних, природних і технічних наук являє собою одну з магістральних тенденцій розвитку сучасного наукового пізнання. Формування відповідального ставлення до навколишнього середовища, в основі якого лежить розуміння його універсальної цінності, не може відбуватися в межах лише окремого навчального предмета. Екологічна освіта повинна сприяти подоланню роз'єднаності навчальних предметів за рахунок інтегрованого характеру свого змісту (Гончарук, 2017, с. 44).

У межах шкільної освіти такий підхід одержує своє відбиття в системі міжпредметних зв'язків, які розглядаються в дидактиці як один із принципів і як умова, що дозволяє виокремити найважливіші для формування світогляду школярів узагальнені компоненти освіти. Актуальність міжпредметних зв'язків обумовлена завданнями всебічного гармонійного розвитку особистості, тенденціями інтеграції наук, розвитком системного методу пізнання.

Міждисциплінарність відносно екологічної освіти вживається в широкому змісті. Вона поширюється на процес не лише навчання, але й виховання. Все це сприяє виокремленню головного змісту екологічної освіти (пізнавального, ціннісного, нормативного й діяльнісного аспектів), його розподілу в окремих навчальних предметах (Виговський, 2019, с. 33).

Цілеспрямованість спілкування школярів із довкіллям. Дійсно, екологічне ставлення до природи пов'язане з розвитком чуттєво-емоційної сфери особистості й вимагає вправ та практичних дій. Ці дії можуть правильно реалізовуватися лише під час педагогічно організованих ситуацій взаємодії школярів як із природним середовищем, так і з людьми, які здійснюють різні види природокористування. Таке спілкування

відбувається в процесі пізнавального, ігрового, організаційно-практичного, трудового й інших видів діяльності.

Таким чином, психолого-педагогічні основи формування відповідального ставлення учня до довкілля містять у собі:

- єдність цілей, завдань і принципів екологічної освіти;
- визначення мети екологічної освіти як сформованості відповідального ставлення школяра до природного середовища й умінь розуміти та цінувати багатство й красу рідної природи;
- конкретизацію мети екологічної освіти в системі виховних та навчальних завдань, спрямованих на подолання утилітарно-споживчого ставлення до природи й формування відповідального ставлення до неї;
- розкриття екологічного змісту, дидактичних принципів виховання;
- обґрунтування специфічних для екологічної освіти принципів;
- розкриття складної структури екологічної відповідальності як системи знань, мотивів, поглядів, переконань, ціннісних орієнтацій та готовності до діяльності з охорони й покращення навколишнього середовища;
- характеристику відносин з природою як складеного елемента світогляду особистості.

Отже, метою та результатом екологічної освіти є сформованість екологічної свідомості, уміння розуміти й цінувати красу та багатство рідної природи, здатність здійснювати екологічно грамотні дії, займати активну життєву позицію, виражати нетерпимість до проявів безвідповідального ставлення до навколишнього середовища.

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. Таким чином, підсумовуючи вищенаведене, можна констатувати, що, формування екологічної свідомості дітей молодшого шкільного віку є складним і ще не достатньо дослідженим процесом. Екологічна свідомість поєднує в собі сукупність знань про довкілля, природоохоронні вміння та дії, які забезпечують узагальнене й цілеспрямоване відображення навколишнього світу.

Отже, освіта не повинна зупинятися на етапі простої поінформованості (навчання), а виходити на складні і проблематичні процеси виховання, цілеспрямованого формування особистості дитини. Тому дуже важливим у педагогічній діяльності вчителя є використання таких форм і методів роботи, які би дозволили як можна більше забезпечувати формування у школярів екологічної свідомості, уміння бачити екологічні наслідки, почуття відповідальності перед нинішніми та майбутніми поколіннями.

Проведене нами дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми формування екологічної свідомості дітей молодшого шкільного віку.

Перспективою розроблення даної проблеми може бути вивчення особливостей розвитку даного явища на інших вікових періодах (дошкільному, підлітковому); дослідження психолого-педагогічних умов його розвитку, розроблення нових методів вивчення екологічної свідомості особистості тощо.

ЛІТЕРАТУРА

- Виговський, Л. А. (2019). Екологічна свідомість як основа екологічної культури особистості. *Софія*, 2, 35-38 (Vyhovsky, L. A. (2019). Ecological consciousness as the basis of ecological culture of the individual. *Sofia*, 2, 35-38).
- Гончарук, В. В. (2017). Теоретичні основи формування екологічної культури майбутніх учителів природничих спеціальностей. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Педагогіка, психологія, філософія*, Вип. 267, 43-48 (Honcharuk, V. V. (2017). Theoretical bases of formation of ecological culture of future teachers of natural specialties. *Scientific Bulletin of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine. Series: Pedagogy, psychology, philosophy*, Issue 267, 43-48).
- Грошовенко, О. П. (2018). Формування екогуманістичної позиції молодшого школяра в умовах шкільного навчання. *Молодий учений*, 1, 283-288 (Hroshovenko, O. P. (2018). Formation of the ecohumanistic position of the junior schoolboy in the conditions of school training. *Young scientist*, 1, 283-288).
- Грошовенко, О. П. (2018). Інноваційні стратегії формування екологічної культури молодших школярів. *Інноваційні наукові дослідження у галузі педагогіки і психології: Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, Україна, 2-3 лютого 2018 року)*. Запоріжжя: Класичний приватний університет, (с. 192) (Hroshovenko, O. P. (2018). Innovative strategies of formation of ecological culture of junior schoolchildren. *Innovative research in the field of pedagogy and psychology: Proceedings of the All-Ukrainian scientific-practical conference (Zaporozhye, Ukraine, February 2-3, 2018)*. Zaporozhye: Classical Private University, (p. 192)).
- Гуцол, В. В. (2010). Суть екологічної культури особистості та методологічні підходи до її формування в студентів. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*, Вип. 26, 233-239 (Hutsol, V. V. (2010). *The essence of ecological culture of the individual and methodological approaches to its formation in students. Modern information technologies and innovative teaching methods in training: methodology, theory, experience, problems*, Issue 26, 233-239).
- Дідков, О. (2012). Формування екологічної свідомості та культури засобами освіти та виховання особистості. *Гілея: науковий вісник*, Вип. 63, 472 (Didkov, O. (2012). Formation of ecological consciousness and culture by means of education and upbringing of personality. *Gileya: scientific bulletin*, Issue 63, 472).
- Завгородня, Т. (2013). Екологічна освіта як умова формування культури здоров'я молодших школярів: вітчизняний та зарубіжний досвід. *Порівняльно-педагогічні студії*, 4, 39-44 (Zavhorodnia, T. (2013). Environmental education as a condition for the formation of a culture of health of primary school children: domestic and foreign experience. *Comparative and pedagogical studies*, 4, 39-44).
- Запорожан, З. Є. (1999). *Екологія в початковій школі. Дидактичні матеріали з методикою її використання*. Кам'янець-Подільський: Абетка (Zaporozhan, Z. Ye.

- (1999). *Ecology in primary school. Didactic materials with the method of its use*. Kamenets-Podilsky: Alphabet).
- Пустовіт, Г. П. (2004). *Теоретико-методичні основи екологічної освіти і виховання учнів 1-9 класів у позашкільних навчальних закладах*. Київ-Луганськ: Альма-матер (Pustovit, H. P. (2004). *Theoretical and methodological foundations of environmental education and upbringing of students in grades 1-9 in out-of-school educational institutions*. Kyiv-Luhansk: Alma Mater).
- Степанюк, Н. (2014). Особливості формування екологічної культури особистості. *Нова педагогічна думка*, 3, 222-224 (Stepaniuk, N. (2014). Features of formation of ecological culture of the person. *New pedagogical thought*, 3, 222-224).
- Унтилова, О. Н. (2008). Экологическая культура как фактор устойчивого развития общества. *На пути к устойчивому развитию*, 4, 46-49 (Untilova, O. N. (2008). Ecological culture as a factor of sustainable development of society. *On the way to sustainable development*, 4, 46-49).
- Ушинский, К. Д. (1968). *Избранные сочинение*. Москва (Ushynsky, K. D. (1968). *Selected essays*. Moscow).
- Юрченко, Л. І. (2009). Екологічні цінності в структурі екологічної свідомості й екологічної культури. *Мультиверсум. Філософський альманах*, Вип. 78, 231 (Yurchenko, L. I. (2009). Ecological values in the structure of ecological consciousness and ecological culture. *Multiverse. Philosophical Almanac*, Issue 78, 231).

РЕЗЮМЕ

Лебедь Инна. Формирование экологического сознания детей младшего школьного возраста в процессе образовательной деятельности.

Целью данной статьи является определение проблем и характеристика перспектив формирования экологического сознания детей младшего школьного возраста в условиях организации образовательного процесса, раскрытие содержания и сущности экологического образования и воспитания детей младшего школьного возраста; доказывається, що досягнення кінцевої цілі екологічного свідомості особистості обумовлюється історичними і освітніми причинами і утверджує визначений тип відношень, поведінки і діяльності відносно пізнання і практичного освоєння оточуючої середовища.

Ключевые слова. Экологическое образование, экологическое сознание, гуманность, экологическая ситуация, экологическое воспитание.

SUMMARY

Lebid Inna. Formation of ecological consciousness of children of primary school age in the process of educational activity.

Educating an ethical attitude to nature is an important part of a comprehensive upbringing of the child, aimed at forming a worldview in accordance with the principles of environmental ethics. Conscious and careful attitude of each person to nature is possible only in the presence of ecological knowledge, which should be formed starting from childhood. Knowledge of ecological norms, laws of nature development, acquaintance with the world of animals and plants will give everyone the opportunity to feel personal responsibility for the future of nature. Early school age is important for the formation of the child's personality, gaining experience of moral behavior in relation to the world of nature. The formation of children's ethical attitude to nature has a positive effect on environmental education in general.

It is on such principles that the formation of an understanding of the unity and systemic nature of junior pupils is envisaged; dependence of the existence of living things on the state of the environment; objective regularity of both trophic and causal relationships in nature.

Statement of the purpose and tasks of teaching careful attitude to the nature allowed to define the maintenance of educational process. The main stages of the essence of the process of education, trends and forms of upbringing of careful attitude to nature are singled out. For each form the basic criteria of efficiency are allocated: mass, stability, ability to apply ecological knowledge.

Indicators of an educated person are: environmental knowledge, skills, practical results, which are expressed in the performance by pupils of socially useful work on nature protection.

Pupils' knowledge of nature becomes more meaningful when their significance and ability to apply it in practice is obvious. Pupils get acquainted with the diversity of labor activity – methods of extraction and use of minerals, breeding and economic use of plants and animals, the achievements of science in space exploration, in the use of energy resources, in all sectors of the economy. Such meaningful knowledge contributes to the formation of environmental awareness of primary school children.

Key words: *ecological education, ecological consciousness, humanity, ecological situation, ecological upbringing, personality, educational activity.*

УДК 616-056.2:[373.3.018

Євген Науменко

Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка
ORCID ID 0000-0002-5569-9846

Ірина Скрипка

Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка
ORCID ID 0000-0002-4446-2122

Сергій Чередніченко

Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка
ORCID ID 0000-0002-4690-2371

DOI 10.24139/2312-5993/2021.03/440-450

ХАРАКТЕРИСТИКА ФІЗИЧНОГО СТАНУ УЧНІВ 7-10 РОКІВ, ЯКІ ЗАЙМАЮТЬСЯ ТА НЕ ЗАЙМАЮТЬСЯ СПОРТОМ

У статті висвітлені результати досліджень фізичного стану учнів молодшого шкільного віку, що проводилися з метою підтвердження необхідності й актуальності застосування фізкультурно-оздоровчих занять з елементами грепплінгу в початковій школі. Констатувальний експеримент включав дослідження гемодинамічних та антропометричних показників учнів молодшого шкільного віку, які відвідують спортивні секції або займаються у групах загальної фізичної підготовки в позанавчальний час. Підтверджено, що одним із найважливіших засобів покращення фізичного стану та основних його показників у процесі навчання в закладах освіти є регулярні фізичні навантаження.

Ключові слова: *учні-спортсмени, грепплінг, фізичний стан, позакласна робота, фізкультурно-оздоровчі заняття.*